

בשלו הן שמין או בשל עולם

טל אזוביב

ראשי פרקים:

- א. פתיחה
- ב. בשלו הן שמין או בשל עולם
- ג. קושיא על דברי ר' עקיבא ותירוצה
- ד. דברי רבינא
- ה. ספק הגמרא
- ו. מדוע אין להסתפק לפי ר' ישמעאל
 1. תוספות
 2. רשב"א
 3. שיטה מקובצת
 4. סברה אישית
- ז. פסק ההלכה
 1. הסתירה ברמב"ם
 - ח. ארבעה תירוצים על הסתירה ברמב"ם
 1. המגיד משנה
 2. הבית יוסף
 3. המאירי
 4. סברה אישית

א. פתיחה

הגמרא במסכת בבא קמא (ז, ב) עוסקת בסוגיית שימת שווי הקרקע בתשלומי נזקין בין המזיק לניזק. כהקדמה, נאמר שהגמרא בדף הקודם (ו, ב) מביאה מחלוקת עקרונית בין ר' ישמעאל ובין ר' עקיבא. הפסוק אומר שאת התשלום שעל המזיק לשלם לניזק הוא צריך לשלם מ-"מיטב שדהו" (שמות כב, ד) כלומר מהקרקע הטובה, או בלשון הגמרא - קרקע "עידית". המחלוקת בין ר' ישמעאל ובין ר' עקיבא מגיעה בשאלה לפי מי שמים את שווי ערך הקרקע, לפי המזיק או לפי הניזק? לדברי ר' ישמעאל, בדיני התשלום הולכים אחר הניזק, כלומר מעריכים את שווי הקרקע ה'עידית' של הניזק ולפי ערכה המזיק משלם. לדברי ר' עקיבא בדיני

התשלום הולכים אחר המזיק, כלומר שמשלם המזיק לניזק בשווי הקרקע המובחרת שלו בעצמו.

ב. בשלו הן שמין או בשל עולם

שואלת הגמרא (ז, ב) 'כשהן שמין, בשלו הן שמין או בשל עולם?' הכוונה במושג 'שלו' היא, האם אנו מחייבים את המזיק לשלם תמיד לפי שווי הקרקע המובחרת שלו, גם במקרה ובו הקרקע הגרועה שלו שוות ערך לקרקע מובחרת של כל העולם? או שמה אנחנו נחייב את המזיק לשלם לפי שווי הקרקעות בעולם. ואז במקרה ובו הקרקע הגרועה שלו שוות ערך לשווי הקרקע המובחרת שיש בעולם, יכול הוא בכל זאת לשלם בגרועה שלו, מכיוון ששמין אנו ב'של עולם' ולא ב'שלו'.

לפי דברי ר' ישמעאל אין כאן שאלה, הרי ר' ישמעאל אמר שאת תשלום הנזק אנו מעריכים לפי שווי הקרקעות של הניזק, אם כן, כיוון שבמקרה המדובר כאן הקרקע הגרועה של המזיק היא שוות ערך לקרקע המובחרת של שאר העולם ובתוכם גם הניזק, יכול המזיק לשלם בה את חובו, או במילים אחרות שמין אנו ב'של עולם'.¹

אלא לפי דברי ר' עקיבא יש בגמרא התלבטות, האם כשר' עקיבא אמר שהולכים אחרי המזיק, האם הוא התכוון שהתורה אמרה "מיטב שדהו" היא התכוונה רק בהשוואה אל מול קרקעותיו של הניזק בלבד. דהיינו, שבמצב שבו הקרקע הגרועה של המזיק שוות ערך לקרקע המובחרת של ניזק ישלם המזיק מהקרקע המובחרת שלו, כיוון שהולכים אחר המזיק. אבל במקרה והקרקע הגרועה של המזיק שוות ערך גם כן לקרקע המובחרת של כל העולם, אז ישלם לו המזיק מהקרקע הגרועה שלו! או שמא התכוון ר' עקיבא לומר שכשהתורה אמרה "מיטב שדהו" היא התכוונה בהשוואה אל שאר העולם, אז בכל אופן תמיד ישלם המזיק מהקרקע המובחרת שלו, בלי קשר לשווי קרקעותיו אל מול הניזק/העולם.

הגמרא פושטת את הספק של ר' עקיבא ואומרת שברור שר' עקיבא סובר שאנחנו שמין את התשלום ב'שלו', ומנמקת שלפי דבריו אמרנו שהתורה תמיד התכוונה

1 כך לפי רש"י ורשב"א, אבל לפי התוספות ברור שלפי ר' ישמעאל שיימינן בשלו, וכך גם תוס' רבינו פרץ והשטמ"ק.

למזיק בעצמו, ללא שום התייחסות לשווי הקרקע של הניזק או של שאר העולם, וע"כ יחויב המזיק לשלם תמיד בשווי הקרקע המובחרת שלו.

ג. קושיא על דברי ר' עקיבא ותירוצה

הגמרא מביאה קושיא על דברי ר' עקיבא שאמר שתמיד שמין את התשלום ב'שלו', דהיינו לפי הקרקע המובחרת של המזיק. מביאה הגמרא ברייתא ובה מסופר על אדם אחד שיש לו שלושה תשלומים לשלם, תשלום אחד לאדם אחר אותו הוא הזיק, תשלום שני לבעל חובו, ותשלום שלישי כתובה לאשתו. ידוע הדבר בש"ס שלאדם ניזק יהיה עליו לשלם מהקרקע המובחרת שלו, לבעל חוב עליו לשלם מקרקע בינונית, ולכתובת אישה יכול הוא לשלם מהקרקע הגרועה שלו. אך לאותו אדם ישנה בעיה, יש ברשותו רק שתי קרקעות, אחת בינונית ואחת גרועה, מה יעשה? פוסקת הברייתא שעל אותו אדם לפרוע את חובו לניזק ולבעל החוב מהקרקע הבינונית ולאישה עליו לשלם מהקרקע הגרועה. א"כ עולה השאלה לר' עקיבא, אם אמרנו שאנו מעריכים את הקרקע ב'שלו', דהיינו לפי שווי הקרקע של המזיק, אזי הקרקע הבינונית שלו הופכת להיות המובחרת שבקרקעותיו! והיאך יכול הבעל חוב לגבות את חובו ממנה?! אלא עליו לדחות את הבעל חוב לפרוע מהקרקע הגרועה יחד עם האישה.²

הגמרא מעמידה אוקימתא ועונה שבברייתא הזו מדובר על מקרה ובו הייתה לאותו אדם החייב בכל התשלומין קרקע מובחרת אך הוא מכר אותה. במקרה כזה השתעבדה כבר אותה קרקע בינונית לבעל חובו והוא אינו יכול לדחותו לקבל את חובו מן הקרקע הגרועה, אלא חייב לפרוע לו מאותה הבינונית. ובאמת אנו רואים שבברייתא במקום אחר אכן נדחה בעל החוב לגבות את חובו מהקרקע הגרועה, דבר אשר מתאים לשיטת ר' עקיבא, כיוון שבאותה ברייתא לא הייתה לאדם החייב קרקע מובחרת אשר הוא מכרה, ולכן יכול היה לדחות הוא את בעל החוב לגבות מהגרועה.

² עולה השאלה מה הקשר של הברייתא הזו העוסקת בדיון בעל חוב לכאן, לנויקין? עונה החזון איש: המקשן סבר שכל מה שתקנו רבנן כעין דאורייתא תקנו וא"כ יש מקום להסתפק מב"ח לנויקין, שבשניהם תקנו רבנן את גביית התשלום מהקרקע המסויימת לכל אחד מהם.

אך הגמרא מביאה העמדה נוספת בין שתי הברייתות. אם תרצה לומר שבאמת בשתי הברייתות לא הייתה לו מעולם קרקע מובחרת שאותה הוא מכר, עדיין הסתירה בין שתיהן היא איננה סתירה, כיוון שאפשר להעמיד שבאותה ברייתא אשר בעל החוב גובה את חובו מהקרקע הגרועה זה מכיוון שהייתה אותה הקרקע הבינונית שלו שוות ערך לקרקע המובחרת של כל שאר העולם, דבר אשר יחייב לדחות את בעל החוב לגבות מהקרקע הגרועה, מפני שאותה בינונית היא באמת מובחרת לכל שאר העולם. ובברייתא שבה אינו נדחה בעל החוב לקרקע הגרועה אלא שגובה הוא בקרקע בינונית, באותה ברייתא נעמיד שלא הייתה הקרקע הבינונית שלו שוות ערך לקרקע המובחרת אשר בשאר העולם.

לפי ההעמדה הנ"ל, יוצא שהשאלה אשר שאלנו קודם, האם בשלו שמין או בשל עולם שמין, היא איננה שאלה, נראה בבירור מכאן שלפי כולם שמין בשל עולם. מכיוון שכל התירוץ עומד על היסוד של השוואת ערך הקרקעות שלו אל מול שאר העולם. אם כן, חזרה הקושיא על דברי ר' עקיבא אשר סבר ששמין ב'שלו'.

אי לכך, מעמידה הגמרא העמדה נוספת בין שתי הברייתות. בשתי הברייתות הייתה הקרקע הבינונית שלו שוות ערך לקרקע הבינונית של שאר העולם, אך ההבדל הוא שבברייתא אשר אמרה שנדחה בעל החוב לקרקע הגרועה סבר התנא שאנחנו שמין ב'שלו', ולפי ערך הקרקע שלו אותה קרקע היא בעצם הקרקע הכי מובחרת שלו! ואיך יגבה בעל החוב מקרקע מובחרת? ולכן נדחה הוא לגבות מהקרקע הגרועה. אך התנא בברייתא אשר סברה שבעל החוב גובה מבינונית סבר ששמין ב'של עולם' ולפי שימת השווי בעולם אותה קרקע בינונית היא אכן אינה מובחרת, אלא בינונית, וע"כ יגבה בעל החוב ממנה את חובו.

ד. דברי רבינא

רבינא מביא העמדה נוספת איך להעמיד את הסתירה בין הברייתות. התנא בברייתא הראשונה סבר את תקנתו של עולא, שאומרת שלמרות שמהתורה בעל חוב אמור לגבות מהקרקע הגרועה, ה"זיבורית", תקנו חכמים שיגבה את חובו דווקא מהבינונית, כל זאת למה-בשביל שלא לנעול דלת בפני לוויין, שלא ימנעו אנשים להלוות כספים לחבריהם. שאם פירעון החוב יגיע בדמות קרקעות גרועות, אף אדם לא ירצה להלוות. לכן פסק התנא שבעל החוב יגבה את חובו מהקרקע הבינונית. לעומת זאת, התנא בברייתא השנייה לא סבר את אותה תקנת עולא, אלא הולך הוא אחר הפסוק בדברים (כד, יא): "בחוץ תעמוד והאיש אשר אתה נשה בו יוציא

אלייך את העבוט" דרכו של כל אדם להוציא החוצה את הגרועים שבכליו, ועל אותו אופן יוציא אותו אדם את חובו בדמות הקרקע הגרועה שלו, ולא הבינונית.

זאת ועוד, מוסיף רש"י שאפילו הייתה לו לאותו אדם קרקע מובחרת, היה גובה בעל החוב את חובו מהקרקע הגרועה! בלי קשר לאיך אנחנו שמין את קרקעותיו. רש"י מסביר שלפי העמדתו של רבינא הכל הולך אחר השאלה האם אנחנו סוברים את תקנת עולא, ואז יגבה בעל החוב את חובו תמיד מהקרקע הבינונית, או שאין אנו סוברים את תקנת עולא, ואז תמיד יגבה בעל החוב את חובו זיבורית.

תוספות (ח, א ד"ה "מר לית") חולק על רש"י ואומר שאם הייתה לאותו אדם קרקע עידית, מובחרת, לכ"ע גובה בעל החוב מקרקע שהיא בינונית, המחלוקת בתקנתו של עולא היא רק במידה ואין לאדם קרקע מובחרת. אזי מגיעה המחלוקת בין התנאים בביריות, לדברי רבינא כאמור.

לפי רבינא יוצא שאין קושיא על דברי ר' עקיבא, לפי הפסוק אכן אמור האדם החייב לפרוע את חובו מקרקע גרועה, אלא שהברייתא אשר בא פרע הוא את חובו מהקרקע הבינונית היא סברה שתקנת עולא אכן תקפה, ולכן יש לו לשלם בכל אופן את חובו מהקרקע הבינונית שלו.

ה. ספק הגמרא

הים של שלמה³ שואל, בעצם הספק שלנו - "האם בשלו הן שמין או בשל עולם" הוא איננו במקום. זאת מכיוון שכבר הסתפקנו הרבה בדף הקודם (ו, ב) בשאלה האם כשהתורה אמרה שצריך המזיק לשלם מ"מיטב שדהו" הכוונה למיטב שדהו של ניזק או מיטב שדהו של מזיק, וכבר ודנו בעניין, שזהו בדיוק גם הספק שלנו עתה. אם כן מה העניין? עונה הים של שלמה, שהספק עתה הוא מעין המשך לאותה הסוגיה. סוגית "מיטב" נגמרה בפסיקת הלכה כדברי רב פפא. רב פפא אמר שבתשלומי ההיזק, יכול המזיק לשלם בכל דבר אשר יכול להימכר, ובדברי הגמרא "כל מילי מיטב הוא". אם כך, מתוך פסיקת ההלכה הזו של רב פפא מגיע הספק שלנו, האם צריך המזיק לשלם את חובו לפי הערכת הקרקע 'שלו', שהרי זוהי

3 ר' שלמה לוריא, או בקיצור המהרש"ל, 1510-1573, פולין. ספרו "ים של שלמה" הינו אבן יסוד בפרשנות התלמוד הבבלי.

גזירת הכתוב – "מיטב שדהו", או שמא מ'של עולם' יספיק, על אף שבמצב כזה יוכל המזיק לשלם בדבר פחות, כיוון שגם קרקע של עולם אכן נמכרת. משם הגיע כל הספק של ר' אבא, מתוך דברי רב פפא.

ו. מדוע אין להסתפק לפי ר' ישמעאל

אם נצייר סיטואציה ובה הניזק הינו עשיר מופלג, והמזיק הינו אחד האדם בעולם, והקרקע המובחרת של המזיק היא שוות ערך כגרועה בעיניי הניזק, אז מה יהיה הדין לפי ר' ישמעאל, שאמר שהולכים אחרי הניזק? האם יצטרך המזיק לשלם מקרקע מובחרת של ניזק, על אף שאין לו כזו? או שבאמת גם כאן יגיד ר' ישמעאל ששמין אנו קרקעות לפי אומדן ב'של עולם' ואז ישלם לו המזיק מהקרקע המובחרת של עצמו, שהיא שוות ערך לקרקע המובחרת כמו של כל העולם? אופציה אשר בעצם מעמידה את ר' ישמעאל בצד של המזיק ולא של הניזק.

1. תוספות

תוספות (ז, ב ד"ה "אליבא") מעלה את שאלתנו, ועונה שר' ישמעאל פסק שהולכים אחר הניזק תמיד כיוון שהוא למד גזירה שווה מהפסוק (שמות, כב, ד): "וביער בשדה אחר" שבו כתובה המילה 'שדה' המופיעה גם אצלנו, ואותו הפסוק דיבר על הניזק. וע"כ אין בכלל צל של ספק/התלבטות לגבי מה יגיד ר' ישמעאל, לפיו תמיד נלך אחר הניזק. ההיגיון כאן אינו משחק תפקיד אלא הלימוד מהפסוקים. לעומתו של ר' ישמעאל, ר' עקיבא שלא למד את הגזירה שווה הנ"ל אנחנו מסתפקים בשאלה האם אנחנו שמין ב'של עולם' או ב'שלו'.

2. רשב"א

הרשב"א (שם ד"ה "אליבא") סובר שאין להסתפק בדעת ר' ישמעאל, כיוון שר' ישמעאל תמיד פוסק על הצד המיקל. כשאמר ר' ישמעאל שהולכים אחר הניזק כוונתו הייתה שצריך להקל דווקא על המזיק, שהרי ראינו שר' ישמעאל אמר שאפילו אם הייתה הקרקע הגרועה של המזיק שוות ערך לקרקע המובחרת של הניזק, יפרע לו המזיק מהקרקע הגרועה שלו. כיוון שכך גם בהסתפקות שהעלנו יפסוק ר' ישמעאל על הצד המיקל, וכריע שבאומדן ב'של עולם' אנחנו שמין.

3. שיטה מקובצת

השיטה מקובצת⁴ שואל גם כן מדוע אין להסתפק לפי דברי ר' ישמעאל, אך הוא מעלה סיטואציה אחרת בה נוכל להסתפק בדבריו; אם נאמר שלמזיק יש קרקע מובחרת וקרקע גרועה, ואותה הקרקע הגרועה שלו הינה שוות ערך לקרקע המובחרת של כל שאר העולם אבל היא פחותת ערך מהקרקע המובחרת של הניזק, אזי מה הדין לפי ר' ישמעאל? האם עדיין יגיד שב'של עולם' שמין ויפרע לו המזיק את החוב בקרקע הגרועה, שהיא אמנם שוות ערך למובחרת שבשאר העולם, אך פחותת ערך מהמובחרת של הניזק? או שב'שלו' שמין ויפרע לו את החוב בקרקע המובחרת שלו עצמו? שהיא כאמור, שווה יותר מהקרקע המובחרת של הניזק. עונה השיטה מקובצת ואומר, שבמקרה כזה אנחנו אכן נסתפק גם לפי ר' ישמעאל, פשוט בגמרא שלנו אנחנו מדברים על רוב המקרים הנפוצים בעולם, שבדר"כ הניזק הוא העני יותר, ואז חוזרים אנו ללימוד הגזירה שווה אשר הזכרנו לעיל בדברי התוספות, ולכן אין להסתפק לפי ר' ישמעאל.⁵

4. סברה אישית

אפשר לומר שאין מסתפקים בשאלה הזו בדעת ר' ישמעאל כיוון שאין הלכה כמותו, אלא כר' עקיבא. כפי שהזכרנו לעיל בדברי הים של שלמה, ההסתפקות כאן באופן כללי בשאלה היא לכאורה מיותרת, כבר הסתפקנו בה בדף הקודם, אלא שאפשר לומר שהספק כאן הוא בכלל לא בין ר' ישמעאל לר' עקיבא, אלא אחרי שפסקנו בהתלבטות הקודמות שהלכה כדברי ר' עקיבא, עולה השאלה שלנו, מה הגדר בתוך דברי ר' עקיבא, האם שמין אנו באומדן 'שלו' או באומדן ב'של עולם'.

ז. פסק ההלכה

התוספות (ח, ב ד"ה "להוציא"), הרא"ש (סי' ב), והרי"ף (בסוגיין) מכריעים כולם בפסיקת ההלכה היא ב'שלו' אנחנו שמין. את ההוכחה לפסיקה מביאים התוספות

4, ז, ב ד"ה "דרבי ישמעאל לא תיבעי לך". מובא שם בשם גיליון אחר.

5 אפשר להקשות על דברי השיטה מקובצת קושיא פשוטה, מי אמר שכרוב המקרים בעולם הניזק הוא העני יותר מאשר המזיק? וצ"ע.

מדברי הגמרא בכתובות (ק, א) ששם נראה בבירור שב'שלו' הן שמיין. וכן פסקו גם הטור (סי' קב סע' ב) והבית יוסף.

1. הסתירה ברמב"ם

לכאורה נראה שבאופן פשוט הלכו כל הראשונים והאחרונים בסברה שפוסקים אנו שב'שלו' אנו שמיין. אך העניין מסתבך כשנכנסים אל תוך פסיקת הרמב"ם. הרמב"ם בהלכות מלווה ולווה (כד, י) והן בהלכות נזקי ממון (ח, י) מכריע בפשטות כדעת שאר הראשונים שב'שלו' הן שמיין. אך, במקום אחר בהלכות מלווה ולווה (יט, ד) פוסק הרמב"ם שדווקא ב'של עולם' אנו שמיין, וכך לשון הרמב"ם - "היו לו זיבורית ובינונית בלבד, ניזקין ובעל חוב בבינונית וכתובת אישה בזיבורית".

בעצם מביא הרמב"ם את פשט הברייתא הראשונה אצלנו בגמרא, אשר יוצא ממנה שב'של עולם' הן שמיין, כמו שכבר ביארנו לעיל בקושיות על ר' עקיבא. א"כ, ישנה סתירה ברורה ברמב"ם.

ח. ארבעה תירוצים על הסתירה ברמב"ם

1. תירוץ המגיד משנה

המגיד משנה⁶ אומר שככל הנראה גרסת הרמב"ם במסכת כתובות הייתה כנראה לא כגרסה המופיעה מולנו. ולכן לא הכריע כמו שאר הראשונים שבפשטות הכריעו שב'שלו' שמיין, כפי שהכריעה הגמרא בכתובות.⁷

2. תירוץ הבית יוסף

הבית יוסף (חו"מ, קב, ז) מתרץ שדברי רבינא, אשר אמר שהברייתות חולקות בדברי עולא, איננו דוחים את דברי רב חסדא שנאמרו לעיל. אכן הייתה למזיק קרקע עידית והוא מכר אותה, ולכן הקרקע הבינונית שלו לא תיקרא עידית גם אם נגיד שב'שלו' הן שמיין, כיוון שבאמת בשביל המזיק אותה בינונית היא איננה

6 על הרמב"ם בהלכות מלווה ולווה, יט, ד, ס"ק א.

7 אם כן, לפי המגיד משנה, מה סובר הרמב"ם? עדיין לא ברור איך מתורצת בזה הסתירה.

עידית, שהרי הייתה בבעלותו עידית בעבר. יוצא, שעדיין התנאים חולקים האם דברי עולא הם להלכה או לא, וע"כ הם פסקו אחרת בכל אחת מהברייתות, אך גם הברייתא הראשונה סוברת שב'שלו' הן שמין! לכן כשהרמב"ם מביא אותה, הוא גם מבין שלפיה ב'שלו' אנחנו שמין, ואין סתירה בדבריו.

3. תירוץ המאירי

המאירי מרחיב את תקנתו של עולא. לדעתו, תקנת עולא הינה תקנה רחבה יותר ממה שהבנו עד עתה. לדבריו, תקנתו של עולא קובעת, שהמזיק יכול לשלם לניזק בכל קרקע שהיא יותר טובה מזיבורית, גם בקרקע עידית. ולא רק בבינונית. וע"כ הברייתא הראשונה אשר פוסקת שאכן תקנת עולא היא להלכה, מסתדרת גם לדברי האומר שב'שלו' אנחנו שמין. אם כן, הרמב"ם שהביא את הברייתא הזו, סבר שהיא גם מסתדרת לפסק שב'שלו' אנחנו שמין, ואין סתירה בדבריו.

4. סברה אישית

הברייתא הראשונה נראתה לכאורה כמכריעה שב'של עולם' אנחנו שמין, זאת מכיוון שאם היינו אומרים שב'שלו' אנו שמין, אזי למה קראנו לקרקע הבינונית בינונית? צריכים היינו לקרוא לה עידית. אם ככה אז גם אם היינו פוסקים שב'של עולם' אנחנו שמין, אזי עדיין הדבר איננו מסתדר לברייתא הראשונה! זאת מפני שמדוע שנקרא לקרקעות בינונית וזיבורית? צריכים היינו לקרוא להן עידית ועידי עידית! שהרי לפי אומדן העולם הן קרקעות מובחרות ביותר.

יוצא בעצם שאין הכרח לשיטתי להגיד שהברייתא הראשונה הינה באומדן ב'של עולם', ובזאת מתורצת הסתירה מדוע הביא הרמב"ם את אותה הברייתא.